

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У ВИТІСНЕННІ З РИНКУ ПРИВАТНОГО СЕКТОРА ГОСПОДАРСТВА НАПРИКІНЦІ НЕПУ

У статті на основі широкого кола джерел, як опублікованих, так і віднайдених автором в архівах, висвітлено місце та роль органів прокуратури в витісненні з ринку приватного сектора господарства наприкінці непу, коли влада під час колективізації та індустріалізації, відкинувши характерні для непу економічні важелі впливу, знову застосувала «воєнно-комуністичні» методи тиску на «приватників». Автор спробував простежити процес трансформування прокуратури з наглядового органу в частину карально-репресивного механізму влади протягом другої половини 1920-х років. Простежено механізми участі прокуратури в здійсненні фінансової політики влади на податкове «удушення» приватного сектора, зменшення обсягів кредитування, переслідуванні їх за спекуляцію та позбавленні всіляких правових гарантій. Проаналізовано процес функціонування прокуратури в умовах становлення тоталітарного режиму. Зазначено, що саме класово-партійні принципи керівництва правоохоронною сферою поступово перетворили правоохоронців у слухняне знаряддя тоталітарного режиму.

Ключові слова: прокуратура, правоохоронна система, приватний сектор, неп, тоталітаризм, репресії, колективізація, індустріалізація.

Одним із пріоритетних завдань вітчизняної історичної науки, на наш погляд, є дослідження еволюції правоохоронної системи держави, яка покликана захищати суспільство, громадян і державний лад від протиправних посягань. Проте, під час становлення тоталітарної системи ці органи стали на захист партійно-державного апарату. Так радянська прокуратура в другій половині 1920-х років замість здійснення нагляду за законністю в республіці досить швидко перейняла на себе каральні функції й стала невід'ємною частиною державного репресивного механізму. Актуальність даної теми зумовлена тим, що сьогодні для успішного реформування прокуратури, підвищення ефективності її діяльності, встановлення чітких принципів взаємодії з місцевими органами влади та населенням, суттєву допомогу може надати історичний досвід, який дозволить не повторювати помилок минулого та врахувати позитивні напрацювання.

Зазначена тема привертає увагу багатьох дослідників. Проте, функціонування прокуратури УСРР в умовах посилення авторитарного режиму протягом другої половини 1920-х років вивчено недостатньо. Окремі аспекти діяльності правоохоронних органів УСРР в досліджуваний період розглядаються в роботах І. Біласа, О. Бута, Ю. Волосника, В. Мурзи, Л. Шестопалова та ін.

Виходячи з цього, автор прагнув висвітлити механізм перетворення прокуратури УСРР на апарат адміністративного насилля проти приватного сектору господарства протягом другої половини 1920-х років.

Структурні зміни в прокуратурі у другій половині 1920-х років. У 1925 році під час ліквідації губерній та переходу на триступеневу систему управління українська прокуратура після певного періоду організаційних пошуків, отримала нові повноваження, які визначалися положенням про судоустрій УСРР (введено в дію постановою ВУЦВК 23 жовтня 1925 року) [3, с. 56]. Народний комісар юстиції (далі – НКЮ) відтепер одночасно очолював прокуратуру республіки (із травня 1925 року іменувався генеральним прокурором) і входив до складу ради народних комісарів УСРР. Це посилило вплив НКЮ на формування правоохоронної політики та дозволило на республіканському рівні упорядкувати роботу прокуратури. Функції відомства були значно розширені. Відтепер воно здійснювало нагляд за законністю дій всіх органів влади, господарських установ, громадських і приватних організацій шляхом порушення кримінальних справ проти винних і опротестування незаконних постанов. Крім цього, прокуратура як і раніше підтримувала звинувачення в суді, спостерігала за діяльністю правоохоронних органів [1, с. 82].

Зазначимо, що превалювання класово-партійного підходу в процесі комплектування прокуратур негативно позначалося на їхній дієздатності. Важкі економічні умови викликали суттєву плінність кадрів і заважали ефективній роботі відомства. Проте, архівні дані свідчать, що прокуратура поступово займала відведене місце серед інших органів влади. У звітах прокурорів Харківської, Катеринославської та Одеської губерній за перший квартал 1925 року представлені статистичні дані про значне зростання кількості звернень в прокуратуру як окремих громадян, так і партійних і громадських організацій, зі скаргами на місцевих керівниками [5, арк. 17; 6, арк. 38; 10, арк. 115]. Зокрема, у звіті НКЮ про підсумки діяльності за 1925 рік зазначалося: «Прокуратура УСРР завоювала міцний авторитет як серед широких трудових мас, так і в очах радянських установ» [10, арк. 127]. Проте, у 1927–1929 роках, які історики часто називають прелюдією суцільної колективізації та індустріалізації, ставлення населення до прокуратури значно погіршилося оскільки саме тоді більшовицьке керівництво держави, відкинувши характерні для непу економічні важелі впливу, знову застосувало «воєнно-комуністичні» методи тиску на «приватників». В умовах «активного наступу на приватнокапіталістичний сектор» першочерговим завданням органів прокуратури стало не нагляд за «революційною законністю», а «всебічне забезпечення умов виконання п'ятирічки з усіх показників» [2, с. 251]. Зазначимо, що, кампанія поступового витіснення з ринку приватного сектора промисловості почалася ще влітку 1926 року коли прокурори отримали від НКЮ пряму вказівку на підтримку позовів державних і кооперативних організацій до приватних підприємців про припинення з ними договорів оренди [11, с. 148].

Кримінальне переслідування за спекуляцію товарами. Приводом до розгортання повноцінної кампанії ліквідації приватного капіталу стали труднощі здійснення хлібозаготівлі в 1927–1928 роках, коли за відомим наказом Сталіна в округах були організовані так звані «хлібні трійки» (за участю місцевого прокурора), наділені спеціальними повноваженнями по масовому застосуванню

кримінальної відповідальності за торгівлю продуктами сільського господарства яка була прирівняна до спекуляції (ст. 127 кримінального кодексу УСРР 1927 року, далі – КК). При цьому для прокуратури приводом до арешту, конфіскації товарів і всього майна приватного підприємця могли стати: закупівля хліба та інших дефіцитних товарів у межах, що перевищували потреби індивідуального господарства; приховування хліба з метою підвищення цін на ринку та інші аналогічні дії. Іноді увагу прокуратури привертав лише сам факт володіння великим нерухомим майном або наявність в магазині великої кількості товару. Санкція ст. 127 КК передбачала позбавлення волі строком до одного року з конфіскацією усього майна (у 1928 році санкцію статті було збільшено до п'яти років позбавлення волі) [9, с. 136]. Доповіді окружних прокурорів, які зберігаються в Дніпропетровському державному архіві, свідчать про те, що тільки за другу половину січня 1928 року або, як зазначалося в документах, «із початку проведення кампанії», за ст. 127 КК (спекуляція) тільки у Дніпропетровську було заарештовано 79 приватних підприємців. Серед них – власники невеличких артілей та заводів, млинів, торговці хлібом, мануфактурою, чаєм, м'ясом тощо. Їхнє майно було конфісковано, грошові накопичення вилучені, магазини, крамниці та майстерні закриті. Повідомлення прокуратури про відкриття справ проти приватних підприємців і конфіскації їх майна не сходили зі шпальт радянських газет протягом усього року [5, арк. 72].

Підвищення податкового тиску. Зазначимо, що крім переслідування «непманів» за спекуляцію, прокуратура брала активну участь у податковому «удушенні» приватного сектора та позбавленні його правових гарантій. При цьому на всіх партійних форумах проголошувалася вірність новій економічній політиці. Так, 27 грудня 1929 року в промові на конференції істориків-марксистів Сталін заявив: «Ми обрали курс на неп тільки тому, що вона служить справі соціалізму» [8, с. 277]. Проте, ще в 1928 році податки на «непманів» були збільшені вдвічі і головну увагу прокуратури було зосереджено на контролюванні цього процесу. Про це, зокрема, свідчить велика кількість адміністративних і кримінальних проваджень, актів реагування на дії податкової інспекції що зберігаються у архівних установах [2, с. 290]. Пізніше це призвело до закриття більшості приватних підприємств, промислів, магазинів і крамниць.

Слід зазначити, що приватники досить реально оцінювали економіко-політичну ситуацію в республіці. Матеріали окружних фінвідділів свідчать про те, що органи прокуратури в другій половині 1920-х років під приводом боротьби з ухилянням від сплати податків, прагнучи до якнайшвидшої експропріації нової буржуазії, у багатьох випадках без достатніх правових підстав вилучали у непманів ощадні книжки та накладали арешти на їх вклади та поточні банківські рахунки. Так, приміром, рішенням Харківського окружного прокурора було вилучено поточний рахунок місцевого підприємця А. Браво, звинуваченого в несплаті податків та переведено всю суму вкладу (2 484 крб.) на рахунок Харківського окружного фінвідділу [7, с. 185].

Припинення кредитування. Поступове витіснення приватників із народного господарства країни здійснювалося також за допомогою спрямування державної фінансової політики на зменшення обсягів їх кредитування. Прокуратура посилила контроль за діяльністю Товариств взаємного кредиту (далі – ТВК), які за таких умов, намагаючись хоч якось вижити почали вкладати гроші у сумнівні, ризиковані, а іноді в незаконні операції та порушували положення свого статуту. Саме це дало прокуратурі підстави для застосування репресивних заходів. Керівників ТВК знімали з посад і притягували до кримінальної відповідальності [4, с. 147]. Таким чином, за допомогою прокуратури влада довела до банкрутств і ліквідації найрентабельніші та конкурентоспроможні галузі промисловості: борошномельну та шкіряну [4, с. 155]. Отже, у боротьбі з приватним капіталом прокуратуру було використано для регулювання фінансових важелів знищення приватного сектора господарства. Згодом, шляхом адміністративного та фінансового витіснення приватного капіталу влада взагалі ліквідовувала всі синдикати в промисловості та утворила замість них жорстку централізовану систему управління економікою (господарські наркомати) [8, с. 59].

Силовий «натиск» на село. У 1927 – 1928 роках з виникненням в УСРР кризової економічної ситуації для здійснення «натиску» на село керівництво республіки без коливань обрало шлях ескалації репресій. Відповідне розпорядження з вимогою посилення нагляду за здійсненням хлібозаготівельних кампаній прокуратура отримала від НКЮ наприкінці листопада 1927 року. Такі «надзвичайні заходи» призвели як до поглиблення протистояння селян з владою, так і поширення соціального розколу між заможними і менш успішними селянськими господарями [1, с. 211]. Завдяки такій ситуації «всевидяче око» прокуратури розглянуло ворогів не тільки в «непманах та куркулях», а й в усіх заможних верствах населення, які ставали як ідеологічним, так й економічним противником. Спротив селян політиці колективізації та розкуркулення проявлявся зазвичай у вбивствах партійних уповноважених і представників правоохоронних структур, а подекуди «спалахували» повстання. Влада на це відповідала терором, активно використовуючи і прокуратуру [11, с. 147]. Наглядова робота прокурора в умовах хлібозаготівлі за вказівкою партійних органів спрямовувалася виключно на прискорення розслідування «хлібних» справ та негайну передачу їх до судів або ДПУ. Відомі випадки, коли співробітники прокуратур за розпорядженням партійного керівництва округів відряджалися до селищ, які не виконували планів у якості «уповноважених» з хлібозаготівлі. У разі відмови виконувати такі «сторонні» доручення до прокурорських працівників вживалися заходи «по партійній лінії», і це, як правило, означало звільнення з прокуратури [9, с. 136].

Таким чином, у другій половині 1920-х років в УСРР ігнорувалися об'єктивні економічні закони, нарощувався державно-адміністративний апарат який спрямовувався на командні методи управління. Незабаром ця політика утвердила практику адміністративного насилля та державного терору. Крім переслідування «непманів» за спекуляцію прокуратура брала активну участь у здійсненні фінансової політики влади на податкове «удушення» приватного сектора,

зменшення обсягів кредитування та позбавлення всіляких правових гарантій. Також зазначимо, що органи прокурорського нагляду брали безпосередню участь у кампанії колективізації та розкуркулення селян. Отже, крім нагляду за станом законності в республіці, з кінця 1920-х років перед прокуратурою все більшою мірою поставали карально-репресивні завдання.

Список використаних джерел

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953 [Текст] / І. Г. Білас. – К. : Либідь, 1994. – 271 с.
2. Бут О. М. Недержавний сектор промисловості України в умовах непу (1921 – 1928 рр.) [Текст] / О. М. Бут, В. С. Бондаренко. – Донецьк : ЮВ ЛТД, 2008. – 355 с.
3. Судуострій УСРР [Текст] // Вісник радянської юстиції. – 1925. – № 20. – С. 56.
4. Волосник Ю. П. Виникнення та діяльність товариств взаємного кредиту України (1922 – 1930) [Текст] / Ю. П. Волосник // Зб. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія Історія та географія. – 2000. – Вип. 6. – С. 144–150.
5. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 1518. – Оп. 1. – Спр. 4.
6. Державний архів Одеської області. – Ф. 1774. – Оп. 2. – Спр. 16.
7. История советской прокуратуры в важнейших документах [Текст] / Под ред. К. А. Мокичева. – М. : Юрид. лит., 1952. – 583 с.
8. Мурза В. В. Прокуратура УССР и высшие органы государственной власти (20-е – начало 30-х гг.) [Текст] / В. В. Мурза // Вестник ХНУВД. – 2001. – № 16. – С. 273–279.
9. Сливенко В. А. Еволюція більшовицьких поглядів на злочинність та правоохоронну діяльність в 1920-х рр. [Текст] / В. А. Сливенко // Проблеми політичної історії України. – 2015. – № 10. – С. 131–137.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2100.
11. Шестопапов Л. Н. Исторические предпосылки становления органов прокуратуры Украины [Текст] / Л. Н. Шестопапов // Вестник ДГУВД. – 2012. – № 2. – С. 143–152.

В. А. Сливенко

РОЛЬ ПРОКУРАТУРЫ В ВЫТЕСНЕНИИ С РЫНКА ЧАСТНОГО СЕКТОРА ХОЗЯЙСТВА В КОНЦЕ НЭПА

В статье на основе широкого круга источников, как опубликованных, так и найденных автором в архивах, показаны место и роль органов прокуратуры в вытеснении с рынка частного сектора хозяйства в конце нэпа, когда власть следуя курсу на коллективизацию и индустриализацию, отказавшись от характерных для нэпа экономических рычагов влияния, снова применила «военно-коммунистические» методы давления на «частников». Сделана попытка проследить процесс

трансформації прокуратури із надзорного органу в частку карально-репресивного механізму влади в течение другої половини 1920-х років. Просліджені механізми участі прокуратури в здійсненні фінансової політики влади на податкове «удушення» приватного сектору, зменшення обсягів кредитування, переслідування за спекуляцію і позбавлення всіх можливих правових гарантій. Проаналізовано процес функціонування прокуратури в умовах становлення тоталітарного режиму. Відзначено, що саме класово-партийнні принципи керівництва правоохоронною сферою поступово перетворили стражесю порядку в послухне оруддя тоталітарного режиму.

Ключеві слова: прокуратура, правоохоронна система, приватний сектор, нєп, тоталітаризм, репресії, колективізація, індустріалізація.

V. A. Slivenko

THE ROLE OF PROSECUTORS IN THE LIQUIDATION THE PRIVATE SECTOR OF THE ECONOMY AT THE END OF THE PERIOD OF THE NEW ECONOMIC POLICY

The author has analyzed a large amount of archival documents and published literature. The article reveals the role of prosecutors in the elimination of the economic market with the private sector of the economy at the end of the period of the New Economic Policy. At this time, the state has decided to hold the collectivization and industrialization, and refused to economic methods of influence on the market. State applied the "military-Communist" methods of pressure on private businesses.

The author shows how difficult economic conditions caused a large movement of personnel and reduced the effectiveness of the prosecutor's office. The author shows how the state used the prosecutor's office in the regulation of the financial instruments of the economy for the liquidation of the private sector economy.

The author has studied the process of transformation of the prosecutor's office of the supervisory body of the punitive and repressive state mechanism during the second half of the 1920s. The author studied the mechanism of participation of the prosecutor's office in the implementation of liquidation of the private sector, the financial policy of the state with the help of tax reduction credits prosecution for speculation and denial of legal guarantees.

The author noted that the reason for curtailing the liquidation process of private capital have become difficult for buying of bread in the 1927 – 1928 years. Stalin commanded to organize in the regions of bread Committee. These committees must include the prosecutor, who had the right to apply criminal sanctions for trade in agricultural products, which equated to speculation.

The author analyzed the process of functioning of the prosecutor's office in the starting conditions of a totalitarian regime. The author has shown a negative effect on the work of the prosecutor's office of the class-party management principles. This transformed prosecutors in the mechanical marionettes of the totalitarian regime.

Keywords: prosecutors, law enforcement system, a private entrepreneur, the New Economic Policy, totalitarianism, repression, collectivization, industrialization.

Надійшла до редакції 8 лютого 2016 року